

Berlijn

Herinneringen aan de nazi's

Goudriaan
Stadsverkenningen

Gerard Goudriaan
Dordrecht
www.goudriaan-stadsverkenningen.nl

Praktisch

Voor het bezoek aan de Topographie des Terrors en de wandeling heb je zeker twee uur nodig.

De start is bij de Topographie des Terrors aan de Niederkirchnerstrasse 8. Hier heb je gratis toegang. Met het openbaar vervoer kom je er vanaf U-Bahnhof Kochstrasse (U6). Even de Friedrichstrasse volgen naar Checkpoint Charlie. Daar linksaf de Zimmerstrasse, het vervolg is de Niederkirchnerstrasse.

Een bezoek aan Berlijn leidt onvermijdelijk tot een confrontatie met het naziverleden, maar tot voor kort ging het stadsbestuur daarmee nogal halfhartig om. Zo was er tot 2006 geen enkele verwijzing naar de plek waar de resten van de bunker van Hitler in de grond zitten. En er ging een lange discussie - van 1988 tot 2005 - vooraf aan het oprichten van het Holocaustmonument. De laatste jaren is dat veranderd. Het naziverleden is nu op meer plaatsen duidelijk terug te vinden: in monumenten, in gebouwen en in de zogenaamde Stolpersteine (struikelstenen). Nergens zijn er echter zullen belangrijke sporen van dat verleden zo geconcentreerd als in de omgeving van de Wilhelmstrasse. Hier ligt de zogenaamde Geschichtsmeile: het voormalige regeringscentrum van de nationaalsocialisten. We nemen je mee naar de Topographie des Terrors, het vroegere Reichsluftfahrtministerium, de plek van de Führerbunker en recent opgerichte monumenten waaronder het Holocaustmonument.

Topographie des Terrors

Dit was vrij snel na de opening in 1987 een topattractie vanwege het daar opgegraven Gestapocellenblok en de daardoor indringende confrontatie met de naziterreur. Een trekpleister is zeker ook het lange stuk van de oorspronkelijke Muur aan de voorkant. Sinds 2010 is er een uitgebreid informatiecentrum dat het mogelijk maakt je uitgebreid te verdiepen in het voormalige regeringscentrum, vooral in de organisatie van de naziterreur en zijn gevolgen. Het centrum is omvangrijk, informatief en indringend (en het is gratis en er zijn schone toiletten).

Bij binnenkomst loop je al bijna direct aan tegen een maquette die goed laat zien hoe de Geschichtsmeile in 1939 was opgebouwd. Veel eerder al, in de 19e eeuw, waren hier de belangrijkste ministeries van Pruisen gevestigd, sinds 1871 die van het Duitse Rijk. Veel buitenlandse ambassades lagen in de directe omgeving. Belangrijke nazigebouwen waren in

1939 de Kanzlei des Führers, de Neue Reichskanzlei en het megalomane Reichsluftfahrtministerium (op de maquette de nummers 11, 12 en 19).

Nadat de nationaalsocialisten in 1933 aan de macht waren gekomen, werd het gebied in de omgeving van de Wilhelmstrasse hun regeringscentrum en uitgebreid met onder meer de hoofdkwartieren van de SS en de Gestapo. Topographie des Terrors besteedt veel aandacht aan de meest gevreesde organisaties van de nationaalsocialisten: de Gestapo (de geheime staatspolitie), de SS (Schutz Staffel, oorspronkelijk de lijfwacht van Hitler, later de organisatie voor de bescherming van de staat) en de SD (Sicherheitsdienst, de geheime dienst). Hier zetelde Heinrich Himmler, als leider van de SS én hoofd van de Duitse politie. Het documentatiecentrum biedt ook een onthutsend beeld van de terreur, die van hieruit werd gecoördineerd. Stuitend zijn onder meer de foto's van SS-ers in het concentratiekamp Auschwitz, die zich tijdens een uitstapje vrolijk vermaken met accordeonmuziek. Veel aandacht is er ook voor de verschillende groepen slachtoffers in de landen die onder de terreur hadden te lijden. Vier foto's zijn gewijd aan de terreur in Nederland. Een speciale wand herinnert de bezoeker aan het gebrek aan vervolging van bij naam genoemde oorlogsmisdadigers.

Buiten zie je de resten van de keldergevangenis van de Gestapo. Hier werden veel mensen uit het verzet gefolterd, vermoord of tot zelfmoord gedreven. In totaal hebben hier ongeveer 15.000 personen vastgezet. De meesten hebben dat niet overleefd. Na 1945 zijn de deels verwoeste, deels zwaar beschadigde gebouwen rap gesloopt. Alleen de kelderresten bleven over.

Wandeling

Vanaf het documentatiecentrum is de achterkant van het voormalige Reichsluftfahrtministerium niet te missen. De voorkant staat aan de Wilhelmstrasse.

In die straat brengen dertig informatieborden de complete Geschichtsmühle gedetailleerd in kaart.

In 1934 kreeg de architect Ernst Sagebiel opdracht voor dit eerste grote bouwcomplex van het Derde Rijk. Het werd in 1936 opgeleverd in de nationaalsocialistische bouwstijl, die Albert Speer - de architect van Hitler - had ontwikkeld. Alles was vooral groot. Het enorme gebouw heeft zeer diverse bewoners gehad. In de oorlog was er dus het Ministerie van Luchtvaart gevestigd. Dat stond onder leiding van de alom bekende Hermann Göring. Van hieruit werd de luchtoorlog gevoerd, bijvoorbeeld die op Engeland en Nederland.

Na de oorlog vestigden de Sovjettroepen er hun militaire hoofdkwartier. In 1949 werd hier de DDR uitgeroepen en trok het hart van de regering van de DDR erin. Het werd het 'Haus der Ministerien', het centrum van de macht. Na de Duitse hereniging in 1990 betrokken nieuwe Duitse overheidsinstellingen het gebouw, en in 1991 ook de Treuhandanstalt. Deze instelling moest de verkoop en privatisering van het staatsbezit van de DDR in goede banen leiden. Na de moord in 1991 op de eerste president, Detlev Rohwedder, kreeg het gebouw zijn huidige naam: Detlev-Rohwedder-Haus.

De komst van de Duitse overheid naar dit gebouw was overigens enige tijd onzeker. Vanwege de beladen geschiedenis was er onder de ministeries die van Bonn naar Berlijn moesten verhuizen, weinig animo om er hun intrek te nemen. Maar het Ministerie van Financiën had er vanwege de kosten op aangedrongen zoveel mogelijk de oude overheidsgebouwen te gebruiken. Toen niemand anders belangstelling toonde, moest het wel het goede voorbeeld geven. Het gebouw is grotendeels in de oorspronkelijke stijl gehandhaafd, omdat het moest blijven herinneren aan de nazitijd. Het telt 2000 (!) kamers en 17 trappenhuizen.

Verder doorlopend langs het ministerie vind je op de hoek met de Leipziger Strasse twee bijzondere monumenten.

Het ene is een 25 meter lang tegelplateau uit 1952 dat als sociaal-realistisch kunstwerk de heilsstaat moest verheerlijken. Het heet 'Aufbau der Republik', is gemaakt door Max Lingner en tot in detail goedgekeurd door DDR-leider Walter Ulbricht. Het verheerlijkt de steunpilaren van de DDR: de arbeiders, boeren en jongeren. Het kwam in de plaats van een soldatenreliëf uit de nazitijd.

In schril contrast hiermee bevindt zich een paar meter ernaast, op de grond, het kunstwerk van Wolfgang Ruppel uit het jaar 2000. Het is even groot als dat van Lingner en verwijst naar een rotte plek in de DDR-historie: het arbeidersprotest op 16 juni en de daaropvolgende staking van 17 juni 1953, toen bij dit gebouw hevig werd geprotesteerd tegen de verhoging van de arbeidsnormen. Het is een enorme foto, een uitvergroting van een opname van toen protesterende arbeiders.

Als je de Wilhelmstrasse verder afloopt, linksaf de Vossstrasse ingaat en dan rechtsaf de Gertrud-Kolmar-Strasse inloopt, kom je bij de plek van de voormalige Führerbunker.

Dit was overigens niet één bunker, maar een groot complex. Dat werd vanaf 1943 in de tuin van de Alte Reichskanzlei aan de Wilhelmstrasse 77 gebouwd. Op het terrein ernaast, richting Vossstrasse, bouwde Albert Speer op het eind van de jaren dertig de Neue Reichskanzlei.

Alles boven de grond is in 1947 door de Sovjets gesloopt, alleen het marmer werd hergebruikt. Dat vind je terug in het vlakbij gelegen metrostation Mohrenstrasse en het Sovjet-monument in het Treptower Park.

Het gedeelte onder de grond was echter zo stevig dat het de Sovjets niet lukte om het volledig op te blazen. Een nieuwe poging in 1959, nu van de Oost-Duitsers, mislukte eveneens. Op de resten werd daarom een heuvel aangelegd, lang onbereikbaar omdat het lag in het gebied tussen de Muur en de Hinterlandmauer. Na de val van de Muur lag het terrein natuurlijk weer open. Bij het doorzoeken van de bunkerresten trof men toen in de 'Führerbunker' van de lijfwacht van Hitler wandschilderingen aan. Cultuurhistorisch erfgoed. Maar het werd wel geweigerd door het Duits Historisch Museum en ook het stadsbestuur zag er niets in. Dat vond het beter het complex met zand te bedekken. Men wilde niet het risico lopen dat deze plek een bedevaartsoord zou worden. Tot 2006 was er dan ook geen enkele aanwijzing waar de resten van de bunker zich bevonden. Tot die tijd kon alleen een enkele stadsgids dat aangeven. Nu staat er eindelijk een bord met duidelijke informatie.

Iets verder, voorbij de Hannah-Arendt-Strasse, ligt het Holocaustmonument, officieel het Denkmal für die ermordeten Juden Europas.

Het ligt op een terrein met een oppervlakte van 19.000 m², in een gebied dat tot 1989 niemandsland bij de Muur was. Het monument doet aan een grafveld denken, met zijn 2711 blokken en zuilen. De meningen erover verschillen: de een vindt het indrukwekkend, een ander vindt het storend dat je overal vanuit die betonnen doolhof de omliggende flats kunt zien. Maar er is bijna niemand die door het bezoek niet wordt geraakt. Je zou het kunnen zien als het duistere woud waarin de mensheid is verdwaald en gedesoriënteerd is geraakt. Ondanks al die zware symboliek hangt er doorgaans een ontspannen sfeer: kinderen spelen verstoppertje, jongens, en soms een meisje, springen van het ene blok op het andere, paartjes knuffelen elkaar. De betonnen blokken zijn zo behandeld dat ze graffiti afstoten. Onder het monument is een info- en expositieruimte. De expositie begint met een overzicht van het terreurbeleid van de nazi's, gevolgd door zes grote foto's van slachtoffers (onder wie Etty Hillesum). In de 'Raum der Dimensionen' zijn persoonlijke verhalen, zoals dagboekfragmenten en brieven uit de tijd van de Jodenvervolgning bij elkaar gebracht. In de 'Raum der Familien' herleeft de geschiedenis van 15 verdwenen Joodse families. Beknopte biografieën kun je horen in de 'Raum der Namen.' En in de 'Raum der Orte' geven filmpjes en foto's een beeld van 220 plaatsen waar de Holocaust daadwerkelijk plaatsvond.

Dicht bij het Holocaustmonument ligt het homomonument. Je vindt dat in het verlengde van de Hannah-Arendt-Strasse, die het Holocaustmonument aan de zuidzijde afgrenst. Je steekt de Ebertstrasse over en je ziet dan het sobere betonnen blok.

Het homomonument is een soort kijkdoos met een film van elkaar op straat kussende homo's en lesbiennes, afgewisseld met reacties van voorbijgangers. Het is van 2008 en ontworpen door het Deense kunstenaarsduo Ingar Dragset en Michael Elmgreen.

Om bij het laatste monument in deze serie te komen, ga je vanaf het homomonument linksaf de Ebertstrasse op en steekt de Strasse des 17. Juni over. Schuin links is het in 2012 onthulde monument van de Sinti en Roma ter herdenking van deze groep van -naar schatting- 500.000 slachtoffers van het nationaalsocialisme. Het monument ligt direct naast de Reichstag / Bundestag.

Het ontwerp is van de Israëliër Dani Karavan. Het is een ondiepe vijver, een bron van bezinning, met een driehoekige steen in het midden. De steen moet de herinnering hoog houden aan de driehoek op de kleding van de mensen in de concentratiekampen. Op de steen ligt altijd een verse bloem als symbool voor het leven.

Op de rand van de bron is in verschillende talen het gedicht Auschwitz te lezen van de Italiaanse Roma Spinelli. Om de vijver liggen stenen in de vorm van een mozaïek en zijn de namen te vinden van de concentratiekampen waar de Sinti en Roma gevangen werden gehouden.